

De hoogste berg van Nederland

Floreszee, Nederlands-Indië

Vol ontzag tuurt Jan Israël over de boeg van het kleine zeilschip naar de horizon. De vochtige moessonlucht maakt het moeilijk om goed te zien, maar nu het schip koers zet naar de kust, wordt het westelijke en ruigste deel van het eiland Soembawa steeds beter zichtbaar. Meer en meer details komen op het netvlies van de 34-jarige koloniaal ambtenaar. Als oud-militair is hij niet snel bang, maar het beeld dat met iedere minuut scherper wordt, kan niet anders dan een grote indruk op hem maken. En hem zorgen baren.

Hoog boven de kustlijn doemt één van de indrukwekkendste bergen van Zuidoost-Azië op. Meer dan 4200 meter torent de steenmassa boven het eiland uit, majesteitelijk en donker. Van een grote schoonheid, maar tegelijk dreigend. Israël kijkt naar het hoogste punt van Nederlands-Indië*, zo weet hij; de top is bijna net zo hoog als de Matterhorn in Europa, maar dan zonder hoge bergen eromheen. *Ara* (of *Arom*/*Aram*) noemen de lokale mensen de gigant dan ook in hun streektaal, simpelweg 'berg'. Maar Israël krijgt het gevoel dat de inwo-

* Toestand 1815, dus nog zonder Nieuw-Guinea.

ners van Soembawa die naam vanaf nu niet vaak meer zullen gebruiken. De berg braakt onafgelaten een enorme wolk volvette grijze rook uit. Tambora*, zoals de officiële naam van de reus luidt, is een vulkaan.

En hij is aan het uitbarsten.

Hoe dichterbij het schip de kust nadert, hoe beter dat niet alleen te zien, maar ook te horen en te ruiken is. De geur van zwavel wordt steeds indringender.

Het harde dreunen en kraken van deze vuurberg laat zo nu en dan het hele schip trillen. Israël is nog kilometers verwijderd van de kust en toch is het geluid al zo hard dat de zeelui aan boord elkaar nauwelijks kunnen verstaan. Het vulkanische geruis is onophoudelijk en dreigend en wordt alleen afgewisseld door oorverdovende knallen die ieder kwartier vanaf de top van de berg lijken te komen. Ze zijn zo hard dat het lijkt alsof iemand een reusachtig kanon afschiet. Zelfs op zee kreunt het hout van het zeilschip bij iedere knal. Ergens daar hoog boven, aan het oog onttrokken door de zwarte walm, moeten explosies plaatsvinden van een kracht die voor de opvarenden van het nietige schip onvoorstelbaar zijn.

En daar, waar de wereld uit elkaar lijkt te scheuren, juist daar moet Israël heen. Het zou verstandig zijn om verder te varen of om te keren, maar hij heeft een opdracht. Zijn schip gaat nog een keer overstag en dan zet de kapitein koers naar de voet van de vulkaan. Daar ligt een plaatsje dat is genoemd naar de vuurberg erboven: Tambora. Israël moet daar iemand spreken.

Soembawa is vanuit Europees perspectief een stil, bijna vergeten stukje wereld. In de zeventiende en achttiende eeuw meren er af en toe schepen aan van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC). Er is goed contact met de lokale bevolking, maar veel wordt er aanvan-

* Ook wel Tomboro, Tomborogo, Tembora en Tamboro.

kelijk niet gehandeld. De Compagnie koopt er soms paarden, tabak, amfoen (opium) of hout, maar gebruikt het eiland voornamelijk om schepen te bevoorraden op de gevaarlijke tocht tussen de specerijen-eilanden verder naar het oosten en Batavia. De VOC is veel meer geïnteresseerd in de Molukken, waar de lucratieve specerijen nootmuskaat en kruidnagel vandaan komen, dan in het onontgonnen Soembawa.

Als de VOC eind achttiende eeuw aan corruptie ten onder gaat, neemt de Nederlandse overheid het beheer van deze multinational over. Soembawa wordt deel van de kolonie Nederlands-Indië. Maar ook de nieuwe heersers hebben weinig belangstelling voor dit buitengewest. De meeste inwoners van Soembawa hebben dan ook nauwelijks contact met hun koloniale meesters; de Nederlandse macht concentreert zich in Java. De andere Indische eilanden – met uitzondering van Bali – staan weliswaar onder Nederlands bestuur, maar meer dan een handvol Nederlandse ambtenaren en soldaten per eiland is er in deze tijd niet.

Op Soembawa vind je de Nederlanders meestal alleen in Bima, negentig kilometer ten oosten van de vulkaan en de standplaats van Jan Israël. Het is in deze jaren de enige grotere plaats op het eiland en daarom de plek waar de Nederlanders een *comptoir* hebben, een permanente vertegenwoordiging. Dat bestaat uit een in carré gebouwde lage villa op een steenworp afstand van de zee. Dit gebouw wordt tegelijkertijd als woonhuis en kantoor gebruikt door de koloniale heersers en staat er tot de dag van vandaag.

Het comptoir is ooit opgericht door de VOC als een soort steunpunt tussen de Molukken en Java. De organisatie die zij hebben geïntroduceerd, heeft de Nederlandse koloniale overheid eind achttiende eeuw gewoon overgenomen. De hoogste Nederlander in Bima in 1815 is Jan Pielaat, de resident en officiële afgezant van het gezag in de Indische hoofdstad Batavia. Hij wordt bijgestaan door slechts enkele soldaten en een paar ambtenaren. De Nederlandse macht berust name-

lijk niet op een grote militaire aanwezigheid, maar op het ingenieuze koloniale systeem, waarbij lokale vorsten hun steun aan de Nederlanders geven in ruil voor handel en militaire hulp in eventuele oorlogen met andere eilandvorsten. Pielaat woont bijvoorbeeld op enkele tientallen meters van de sultan van Bima, zijn belangrijkste bondgenoot op het eiland.

De natuur is de echte heerser op Soembawa. Grote stukken van dit eiland zijn onbewoond. In de binnenlanden woekert het tropisch regenwoud op veel plekken zo overvloedig, dat de kaarten die Britten, Portugezen en Nederlanders van deze omgeving maken, grote witte plekken bevatten. Geen westerling heeft zich er ooit gewaagd. Alleen aan de kust liggen een paar bevolkte gebieden, die met een grandioze term 'koninkrijken' worden genoemd. Het zijn niet meer dan versterkte dorpen met hun ommelanden, waar een 'koning', de *raja* of *sultan* aan het hoofd staat, bijgestaan door een vaak oudere adviseur, de *datoe* of vizier.

De koningen op Soembawa zijn volgens een ingewikkeld systeem schatplichtig aan de sultan van Makassar op het eiland Celebes. Die moeten ze ieder jaar belasting betalen in de vorm van rijst, bijenwas, geld of slaven. In ruil beschermt hij ze, hoewel de koninkrijken elkaar ook helpen bij de verdediging tegen piraten. De koningen onderhouden ook onafhankelijk van Makassar contact met het Nederlandse koloniale gezag in Batavia. Zo nu en dan sturen ze een afgezant om lopende zaken te bespreken. Er worden dan contracten onderhandeld en afspraken gemaakt.

De verhoudingen met de Nederlanders zijn goed. De koloniale macht zorgt voor veiligheid en handel. In ruil betalen handelaren uit Tambora een soort invoerrechten als ze spullen aan andere eilanden verkopen. Om de goede verhoudingen te bestendigen, krijgt de gouverneur-generaal als relatiegeschenk zo nu en dan een slavine toegezonden door een lokale koning. Als dank krijgen de koningen soms

dure Nederlandse stof terug, om mooie mantels van te maken waarmee ze hun autoriteit onderstrepen. Ook komen zeer Europees uitziende koperen trommels – compleet met Nederlandse leeuw – en wapens zo op het eiland Soembawa terecht.

De koninkrijkjes zijn vreedzaam en relatief welvarend. Vooral Tambora heeft geregeld last van watertekorten, maar dat lossen ze op door zich op de paardenfok te concentreren. Hun dieren vinden in de regio gretig aftrek. Net als de bijenwas en honing, die hier veel wordt gevonden. Er zou ook goud in de bodem kunnen zitten, blijkt uit correspondentie door Nederlandse ambtenaren, maar er zijn geen mijnen.

In tegenstelling tot zo veel andere eilanden in deze regio heerst hier bij de bevolking geen ‘geest van roof en moordzucht’, zo tekent een VOC-rapporteur halverwege de achttiende eeuw op. ‘De mensen leven stil,’ zo meldt hij in een uitgebreid rapport over Soembawa en omliggende eilanden aan zijn broodheren in Nederland. Het verslag, tegenwoordig in het Nationaal Archief, klinkt bijna lieflijk.

Als er conflicten ontstaan – er is rond 1760 bijvoorbeeld onenigheid over de grens tussen de rijken Papekat en Tambora – dan worden die door overleg en Nederlandse bemiddeling opgelost. De plaatselijke vorsten zijn over het algemeen goed voor hun volk, zo schrijft de Nederlander op. Alleen Boeginese zeerovers zijn al zo lang iedereen zich kan herinneren een vloek – ondanks verschillende Nederlandse expedities om hen uit te roeien. Zij verschuilen zich graag met hun snelle schepen in de diepe en afgelegen baaien die de lange kust van Soembawa rijk is.



Leunend tegen de reling van de boot kan Jan Israël langzamerhand een van de koninkrijkjes van Soembawa onderscheiden. Tambora is

de middelste van drie sultanaten die vanaf de kust uitwaaiëren over de flank van de vulkaan. Sangar in het oosten en Papekat in het westen zijn de andere twee.

Het kan niet anders, of Israël realiseert zich dat deze door de Nederlanders nauwelijks in kaart gebrachte beschavingen op de verschrikkelijkste manier worden bedreigd. Met nog een kilometer te gaan tot de kust, maakt Israël één van de wonderlijkste en meest beangstigende verschijnselen mee die de natuur voor de mens in petto heeft. Het regent stenen.

Uit de lucht vallen brokjes steen zo groot als kniekers op het schip en in de zee. Ze doen bijna geen pijn als ze op je hoofd terechtkomen, daar zijn ze te licht voor. Het is puim, het vederlichte brosse gesteente dat vulkanen vaak rond een krachtige eruptie uitbraken. De naar zwavel stinkende versteende sponsjes worden in het binnenste van de vulkaan onder enorme druk geproduceerd en hoog de lucht in geslingerd. Door het plotselinge drukverschil tijdens hun luchtreis zet gas in het stollende steen uit. Daardoor ontstaat een luchtige structuur en kan puim zelfs blijven drijven. Het zeilschip vaart het laatste stuk naar de kust door een dikke koek van gruis die op het water drijft, een teken dat deze bizarre regenbui al een tijdje duurt.

Het vallende gesteente is precies de reden waarom Israël naar deze plek reist. De berg vertoont namelijk al langer vreemd gedrag. In het najaar van 1812 is er waarschijnlijk een kleine uitbarsting, denken vulkanologen tegenwoordig. Vanaf dat moment hangt er rond de top van Tambora ineens permanent een wolk. Nu zijn hoge toppen in de tropen bijna altijd aan het zicht onttrokken. De vochtige tropische lucht botst door de wind constant tegen bergen aan, stijgt, koelt af en vormt waterdamp.

Maar met deze wolk is iets gek aan de hand. De kleur is anders dan de gewone regenwolken; grauwer en dreigender. Kapiteins die langs het eiland varen, denken vaak dat het een tropische donderwolk is en maken het schip klaar voor een flinke storm. Het opmerkelijkste is

echter dat de wolk altijd rond de top hangt, zelfs de hardste wind kan hem niet verdrijven.

Sinds een maand of vier komen er bovendien bij de resident in Bima berichten binnen dat de Tambora aan het veranderen is. Eerst is er de rook, die je op de spaarzame heldere dagen zelfs vanuit Bima uit de top kunt zien komen. En dan beginnen boeren te klagen over scheuren in de grond, verschuivende kustlijnen en aardbevingen. Op 5 april verergert de situatie dramatisch. Uit de top van de vulkaan komt dikke rook waaruit as valt op het hele eiland. Dan beginnen ook de explosies aan de top, die tot ver in de omtrek te horen zijn. De aardbevingen worden steeds heftiger.

Israël heeft van de resident de opdracht gekregen deze verschijnselen ter plekke te bestuderen en een rapport op te stellen over wat er dient te gebeuren. Moet er worden geëvacueerd? Het is een enorme verantwoordelijkheid voor iemand die alleen een militaire opleiding heeft genoten. Wat doe je tegen een nukkige aardkorst? Toch is het niet zo gek dat juist Israël is gekozen voor deze opdracht. Doordat hij in de tropen is geboren, kan hij goed tegen de hitte en de primitieve omstandigheden in de koninkrijkjes. Koloniale ambtenaren uit Europa zijn veel gevoeliger voor tropische ziektes en bezwijken niet zelden binnen een jaar na aankomst in Indië.

Israël is op Java geboren als zoon van een Duitse huurling die deel uitmaakt van het leger van de machtige sultan van Yogyakarta. Zijn moeder is waarschijnlijk een Indische; zijn vader hertrouwt na haar dood met een blanke vrouw en heeft bij haar nog enkele kinderen. De opmerkelijke achternaam dankt deze militaire familie aan een vrome christelijke voorvader die zich vernoemt naar het Heilige Land. Jan, geboren 1781, en zijn broer Willem, geboren 1778, zijn zelf ook jarenlang soldaat geweest op Java, voor ze samen op Soembawa terecht kwamen. Hij is, kortom, een man die je om een boodschap kan sturen in deze contreien.

Maar wat kan de voormalige soldaat hier uitrusten? De gezagsgetrouwe ambtenaar zal zich heel klein voelen bij het zien van zo veel natuurgeweld – militaire achtergrond of niet. De natuur is machtig in deze streek en mensen hebben zich te voegen naar haar wil; dat weet iemand die in de Oost is geboren als geen ander. Als mens van zijn tijd begrijpt Israël ook weinig van de processen in de aarde die zorgen dat een vulkaan uitbarst. Fysische geografie is een wetenschap die nog in de kinderschoenen staat. Een Britse uitgever zal pas later dat jaar de eerste geologische kaart ter wereld publiceren.

Vulkanen zijn een mysterie waarop nog geen serieuze wetenschapper zijn tanden heeft stukgebeten. De theorie over uitbarstingen is in 1815 dat vulkanisme wordt veroorzaakt door zeewater dat via spleten in de grond het binnenste van de aarde bereikt. Daar komt het water met het mineraal pyriet in aanraking en ontstaan door een chemische reactie explosies. Die nemen we waar als erupties, zo denkt men in die jaren. Het verklaart ook waarom vulkanen meestal aan zee staan.

Anderen vinden dat veel te ingewikkeld en zien in uitbrekende vulkanen niets minder dan de wrake Gods, een straf voor zondigheid of het geloof in verkeerde goden. Alleen bidden helpt om God weer tot bedaren te brengen. Er is zelfs een heuse katholieke heilige voor – of eigenlijk tegen – vulkaanuitbarstingen, Sint Januarius. Deze vroege christen werd in de vierde eeuw in de Solfatara-krater bij Napels onthoofd.

Diep onder de zeeën rond Soembawa ligt de echte oorzaak van het ontstaan van Tambora, zo weten we tegenwoordig. Deze regio is een kruispunt van vier aardschollen die allemaal kracht op elkaar uitoefenen. De platen van Australië, Azië, de Filippijnen en de Stille Oceaan botsen hier met geweldige kracht tegen elkaar. De zwaardere platen duwen de lichtere naar het gloeiend hete binnenste van de planeet. Door dat onderduwen smelt gesteente en ontstaat onder de aardkorst een hogedrukgebied van magma. Die druk zoekt een weg naar de oppervlakte en barst daarbij door de aardkorst heen. Het resultaat van

zulk geologische geweld is een vulkaan, ontdekt de Duitse klimaatloog Alfred Wegener bijna exact een eeuw na 1815.

Eigenlijk is het huidige Indonesië niets anders dan een lange rij vuurbergen, van Sumatra tot de Molukse eilanden. Op de plek van Tambora ligt ver voor de menselijke geschiedschrijving begint, de vulkaan Kawindana Toi – nog steeds de naam van een zijkrater van Tambora. In de prehistorie barst deze vulkaan met veel geweld uit. Zoals zo vaak bij vulkanen, zijn het slechts de weeën voor de geboorte van een nieuwe vuurberg.

Die vulkaan is aanvankelijk bescheiden van omvang, maar groeit door grote uitbarstingen in 40.000 en 3000 voor Christus tot meer dan 4 kilometer hoogte. Een stratovulkaan noemen wetenschappers dat, een berg die laagje voor laagje wordt opgebouwd en een behoorlijke hoogte kan bereiken. Het is ook een van de gevaarlijkste typen vulkanen: erupties zijn vaak zeer explosief. Rond het jaar 740 is de laatste grote uitbarsting van wat inmiddels Tambora is gaan heten; dan valt de berg waarschijnlijk in een diepe slaap. Niemand die in 1815 leeft, beschouwt de berg als bijzonder gevaarlijk.

Het schip gaat, voor zover we kunnen nagaan, voor anker in een diepe baai onder de vulkaan. Met een sloep vaart Israël het laatste stukje naar de kust. Een echte haven, met kades en een aanlegplek, is hier niet. Aan de baai ligt de plaats Tambora, hoofdstad van het gelijknamige koninkrijk. Israël loopt naar het belangrijkste gebouw van het dorp. De dorpelingen noemen dit een paleis, maar het is waarschijnlijk niet meer dan een versterkt huis, wellicht zelfs van steen, met rijkversierde panelen aan de buitenkant. Volgens de overlevering kun je het makkelijk vinden, doordat er een grote boom naast de hoofdingang staat. Voor de poort is de trots van de raja opgesteld, hij bezit twee kanonnen, waarschijnlijk een cadeau van de Nederlanders.

Hier woont de jonge raja Addul Gofrer met zijn vizier. Vanuit dit paleis bestiert hij zijn hele koninkrijk van rond de zeventuizend zie-

len dat bestaat uit de inwoners van het stadje en de omringende boerderijen op de flanken van de vulkaan.

In een gastenkamer, of wellicht een bijgebouw, krijgt de Nederlander onderdak voor de nacht. Morgen, op 11 april 1815, zal hij met de plaatselijke vorst in gesprek gaan over wat er moet gebeuren. Wat Israël denkt, is natuurlijk niet meer te achterhalen, maar zijn opties zijn beperkt. De belangrijkste inwoners meenemen op zijn schip? Nog meer Nederlanders sturen voor onderzoek? Terwijl Israël zich voorbereidt op de volgende dag, dreunt de berg boven zijn hoofd voort. De explosies lijken zelfs steeds luider te worden en een harde wind waait door de ventilatieroosters vlak onder het dak. De grond trilt en alle dieren in de streek lijken tegelijk een klaagzang aan te heffen. Alsof ze nog beter dan de mens in staat zijn om te voelen wat er gaat gebeuren.



De onderste helft van de vulkaan Tambora is een eindeloze zee van groen. Op de vruchtbare ondergrond groeit het tropisch regenwoud overvloedig. Regenbuien rond de top van de vulkaan voeren water aan die bomen en planten van levensbloed voorzien. Waar je ook kijkt, overal staan lange bomen met gigantische bladeren. Op sommige plekken krioelt een dicht struikgewas waar zonder kapmes niet doorheen te komen is. Planten met weerhaakjes en doorns grijpen zich vast aan alles en iedereen. Alleen de oostelijke helling is minder welig begroeid, omdat daar de wind te hard waait en er weinig regen valt aan die kant van de vulkaan. Daar komt wel overvloedig *alang-alang* voor, een hard en soms metershoog gras.

Maar wie dichterbij komt, kan in het dichte bladerdak rond de voet van de vulkaan overal open plekjes zien. Ieder gaatje in het groene tapijt is een boerderijtje; honderden eenvoudige huizen en hutten, op-

gebouwd uit het overal aanwezige hardhout. De daken zijn veelal van palmladeren, die kunstig waterdicht in elkaar zijn geweven. Daar wonen de boeren van het koninkrijk Tambora. Het zijn hardwerken-de mensen die waarschijnlijk eeuwen eerder uit noordelijkere gebieden hier zijn neergestreken.

Ze spreken een compleet andere taal dan de mensen op Bali, Lombok of zelfs maar het iets verderop gelegen koninkrijk Sangar. Een Nederlandse geleerde die eind achttiende eeuw de streek bezoekt, denkt er een dialect van de Khmer-taal uit Cambodja in te horen. Dat zou betekenen dat de voorouders van de Tamborezen oorspronkelijk bijna drieduizend kilometer verderop woonden. Een Australische linguïst die het overgebleven vocabulaire van de taal in 2007 grondig analyseert, denkt dat het vrijwel zeker gaat om een Papoea-dialect. Ook zouden er overeenkomsten zijn met de Aboriginal-talen van Australië en Fiji. Dat zou de geschiedenis van het volk van Tambora een heel nieuwe dimensie geven, aangezien geen enkel ander Papoea-volk zo ver westelijk en zuidelijk woont.

De huizen worden vrijwel allemaal omgeven door een paar bescheiden terrassen waarop de bewoners gewassen verbouwen, vooral rijst. Het zijn kleine boeren, maar ze doen het goed op de vulkanische bodem, al is watergebrek een terugkerend probleem. Ze produceren voor de lokale markt én voor andere eilanden in de omgeving; naast rijst hoofdzakelijk uien, katoen en nootjes. Om hun inkomen aan te vullen, gaan mensen vaak het bos in. Op zoek naar kostbare bijenwas, tamarinde of sapanhout, dat wordt gebruikt voor het kleuren van textiel. Een enkeling verbouwt de lucratieve plant die de Nederlanders amfoen noemen. Dit is het gewas waar opium uit wordt gemaakt. De economie is op export gericht en er is dan ook levendige handel met de rest van Azië. Schepen brengen aardewerk uit Vietnam, glaswerk wordt geïmporteerd uit China. De boeren en handelaren betalen elkaar met bronzen Chinese munten of Nederlandse stuivers en daalders. Voor grote transacties komen zilveren guldens op tafel.